

221.110

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár



4muy 6  
880.

DISSERTATIO,  
DE  
SKUMPIA  
SEU  
COTINO PLANTA  
CORIARIA,

Cum  
Diversis Experimentis in M. Principatu  
Transilvaniæ institutis

*Elucubrata*

à

JOANNE FRIDVALDSZKY

Societatis JESU Sacerdote.

---

Claudiopoli, Typis, COLL. REFORM. An. 1773.



Imprimatur,

Cibinii 24. Junii,  
1773.

PIUS EPISCOPUS

mp.



Országos Széchényi Könyvtár



221110





1910. évi 1. sz. 1. kötet  
1910. évi 1. sz. 1. kötet

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Rhus Cotinus Coriaria  
Vulgo Skumpie.







§. I.

SCOPUS ET SYSTEMA AUTHORIS.



Aturæ donorum abdita in M, Principatū Transilvaniae perlustranti fixum erat, primas eo curas vertere, unde suum Publico commodum, rei familiaris accessio, & exinde Regium promanet emolumentum.

(a): Quod ut rite fiat, nec a consuetudine gentis abhorreat, atque præter novitatis gratiam omnium impetret adprobationem, solitæ commerciorum praxes, plebeæ diversarum artium industriæ, et in uno triplex naturæ regnum, Animale videlicet, Lapideum, & Vegetabile momentis discutienda suis, & ad Leges Publico faciles, Oeconomiae utiles, Regi regnorum suorum Praestiti proficue constanterque gloriosas revocanda erant.

A 2

Haec

---

(a) Albae Juliae, ubi olim colonia Apulum dicta stetit, uti patet ex Inscriptionibus Romano-Dacicis A: 1767. à me in Lucem datis, nunc Alba-Carolina nuncupatae sequens epigraphæ saxo præter geminam effigiem Geniorum incisa visitur.

NISI UTILE EST QVOD FACIMVS  
STVLTA EST GLORIA.



Haec meditatus genericum totius Magni Principatus Transilvaniae Systema perspicere ante necessum habui, quam ulli me tentamini addicam, tum etiam species naturae donorum diversissimas, quibus hic Promus Condus adfuit lustrandas esse statui, ne quod vel ceptis male vertat negotium, vel utilissima careant indagines meae autopsia.

Menti ita defixae duplex Transilvaniae situs occurrit. Montanus & Campestris, tametsi collibus iste bene multis exuberet, ideo tamen campestris audit, quod Montana Transilvaniae pars vel alpihus, vel sylvis horrescat, Campestris autem regio colles arboribus inhospitos explicet, (b) ast ne folius voluptate mentis defixus contempler isthinc juga nubes ferientia, nunc se invicem excipientia, nunc interfecantia aut amoenos positus,

---

(b) Multiplicia campestris Transilvaniae dona detexeram, tricenis plures fontes amaros in vicis *Czég*, *Nováj*, *Sármás*, *Bonczida* reperi quorum sales in chrysellum coactos nil differre à sole amaro sedlicensi, qualis in pharmacopoliis veniunt, professi sunt testes tentamini adhibiti *Clarissimi Medicinae Doctores D. Samuel de Pataki & de Bara* iidem quod excoxi ex aqua *Zovány in Comitatu Kárasna* alumen adprobarunt; alii *Vicus Zovány* fontes duos perennes, alumine copioso foetos, sed & tota late vicinia, quarivuli discurrunt, in aditis pone ripas, aggeribusque Carbores fossiles reperi copiosissimos, tam eximios, ut dubitaverim an hos natura, an Ars produxerit, pinci sunt, tametsi plagae illae similes neciant arbores, posset forsitan hic alumen coqui pabulum igni carbones fossiles sufficerent. Posset etiam ex argillis multo alumine turgidis apud salinas *Paraitenses*, atque alibi educi, confierique. Similiter sales amaros indigenas in usum vocare quid vetaret? Torffas etiam ubi annosi Lacus stagnant, plurimis in locis effodi, & earum species complures iis adquos adinuit, exhibui, quaedam *Hollandicis* erant suppres, singulae alendo foco peritiles. Atramentum iis in locis, ubi veterum salinae collapsae atros, pinguesque succos regerunt, copiosum visitur, sympatheticum sic dictum esse comperi, quia papyro dum illinitur, atrum colorem bimeltri spatio retinet, hoc exacto disperit, valere tamen sedimentum ejus ad axes inungendos experientia me docuit, à terreis autem particulis, quae post repetitam succussionem supernatant, sollicitè secerni debet; hujus pingvedo naturae est accidae, cui si pulvis gallarum addatur, atramentum fit scriptorium, forte si illic cisterna foret, ut nimirum omnis in eam pingvedo derivetur, nobilis axungia foret. Delicii istis distractus forte curiosius rudis plebeculae hortos intueor *Helianthum* de tego, qui apud diversos Autores his venit nominibus *Helianthum*, *Indicum* tuberosum



tus, & per apricum vallium declive, luxuriansque planum vana solummodo intellectus delectatione pererrem decrevi utriusque regionis *την Φύσιν* quàm sit locuples, multiplex, excutiendam. Sed iterum Montanaè simul & Campestribus Transilvaniae ubertatem investigaturo phoenomenorum multiplicitas animum ita in varia distrahebat, ut memet utrique immolare idem esse censuerim, ac vado nunquam superando se se committere, alterutram igitur

A 3

opor-

sum Casp: Bauhini, Germ: Erdaëpfel. Erd: biren, Ung: Pityóka. Corona solis parvo flore tuberosa radice Tournef, sol altissimus radice tuberosa esculenta Rupp: Ex hujus tuberibus panem coxi quod experimentum Illustrissimus Baro *Vossgangs Báuffi de Losontz Excelsi Regii Gubernii Consiliarius & Commercii Praeses* repeti fecit cura & sollicitudine D. *Joannis Filis Sedis Cibinensis Judicis* & per id temporis Societatis agriculturae commembri, tentamine optimo cum successu repetito **DIS-**  
**SERTATIONEM** de pane eidem societati obtuli, in qua etiam è Mirhidis radicibus panem confieri posse jam tum ostendi, plures item vegetantium species recensui, quæ panem aemulari queant, nunc etiam e Fungis, quos vulgus esculentos habet panem usui pauperum accomodum in *Hunyadensi Provincia vulgavi*. Denique cerevisiam ex Helianti tuberibus coxi, quæ ab ipso *Excellentissimo Gubernatore Regio Maria Josepho. S.R.I. Com. ab Auersperg* suam tulit adprobationem. Usus medicum tuborum Helianthi singularem esse in coecis haemorrhoidibus, ac variis ossium fracturis aliorum experientia doctus sum. Res mira! Plebs Helianthum serit non aliter, ac te mere projectis corticibus tuberum, & secura plantæ, futurorum secura tuberum, eadem subinde cum maturuerunt cupediarum loco sub cineribus assare sivevit. Ad hæc: terras multo alkali foetas in singulis ferè districtibus, quos lustravi, reperi, diversis istae conchyliis, & id genus petrefactis commixtae sunt, conchyilia hæc, & terræ, cui inhaerent, quoniam cum omni spiritu acido insigniter fermentant, calcis locum optumè subire, aut eam augere possent, annie etiam salis nitri genesis accelerarent. Soteriarum, vulgo Acidularum fortissime bullientes aquas sæpe oberavi, & animadverti? lapides illos, qui secundum aquarum fluxum è densioribus particulis seu per evaporationem, seu per præcipitationem coaluerunt, Tophos esse, tanto magis alkalinos, quanto solaribus radiis diutius peruruntur, unde mirum non est, patietinas Tophaceas plurimum aetatem saeculorum superare. Margacei montes praesto sunt. Margam Societas *Anglicana* Oeconomica miris ad fumandos agros Laudibus effert, utinam nunquam satis commendanda Marga in usum vocaretur. Amiantus partim, partim Azbestus frequentissimus est, nunquid calci misceri posset, aut Gypso, quem ex Alabaastro uiso copiosissimum habemus ita committi, ut solidum contra incendia tectis munimen praestet? Kaly geniculatum, vulgò Salicornia Planta videlicet illa, è qua suam *Hispani* sodam adparant, quaquaversum ubi salinae fundit, ex uberat, possunt sibi gentes è simili foenerari, quid obstat eas imitari? Tremula Typharum in Lacubus agmina me illexerunt adeò, ut ex eorum pappo seu Lanugine papyri scriptoriam confecerim, & sunt hodie, molæ papyreae quæ  
has



oportuniore anni tempestate consecrari satius fore mecum definivi. Idem hoc propositum diversas apud montanam regionem Provincias objecit, aliam, quae metallis turget, aliam quae lapidescens, aut vegetabilis est, exhibuit; supervacaneum tamen esse duxi, ut metallicae intendam, quod metallurgia Transilvaniae sapientissimis polleat Praesidibus, et singulari non minus industria ac emolumento ita colatur, ut supremum ab ingenio et operis apicem attigisse videatur, deinde quod ipse in Minerologia mea copiose de his egerim. Alia igitur montanae Regionis decora exquiram oportebat, quae inter illius imprimis naturae, quam vegetantem dicimus arcana cum semper me sollicitum habebant, nunc etiam nulli parcendum operae arbitrabar, ut quid in proceris alpi- bus, excelsisque montibus reperiendum esset, quod Publico foeneretur, illud propitio tandem extundam coelo.

## §. 2.

## ORIGO NOTITIAE DE SCUMPIA HAUSTAE.

Multis eapropter itineribus alpes nunc has quae medio M. Principatus sinu eminent, nunc illas, quae Moldaviae,

---

has in subsidium vocant cum projectis Lini Canabumque reliquiis. Taxus Baccata Germ: Eiben holtz Ung: Tifa fa, est non infrequens in montibus Marmatae, & illis Transilvaniae alpi- bus, quae Bié- tricio, atque è sede Gyergyó in Moldoviam protenduntur, pro scriniariis operis est eximia, mensulae, cistae, capuli, instrumenta Mathematica ex ea consunt elegantia, compactum enim lignum polituram recipit, colore avellanam Turcicam superat, est enim dilutior, si arbor juvenis est, vetus enim nisi calce macerata, rubedinem non exerit, biennalem si secueris sanguinem stillare diceret, ita interstinctis rubet venulis. Accolae ajunt in exesae carie arboris medio saepe rubellam resinam inveniri, qua ad Lanam tingendam utuntur. Maceravi paleas, rasuram Ligni Taxini in spiritu vini, sitem in Menstruo è cineribus clavellatis educto, & resinam obtinui, quae modica pice mixta ceram signatoriam Hispanicam aemulabatur. Multis officii causa ligna Taxina obruli, arisfit omne, quidquid arculario inde opere fuit efformatum. Posset haec Bié- tricio, cum Samusius intumuit, in Ungariam evehi, uti frustra salium elata sunt, vel equis clitellariis è Sede Gyergyó ad Szék- fégen, inde ratum ope, secundo Marusio Szegedinum usque promoveri. Non minore consideratione digna sunt ligna quercina, quibus



daviae, Valachiaeque conterminae sunt, perrepto, cum obvios forte mercatores habeo, (Armeni nuncupantur, quod eorum majores ex Armenia in Transilvaniam concefferint) ultro cirroqte data redditaeque salute, cujus rei causa iter praecipitent sciscitor, reponunt: nunc sibi cum caprinis pellibus esse negotium, harum copiam legendam primum, labori subinde illi subjiciendas, quo pelles dictae Cordovan efformantur. Instabam: anne societates, & quibus in locis Tribus aliquae ad ejusmodi pelles conficiendas coa-luerint? multo plurimae inquirunt, ac imprimis in *Gyergyóensis* provinciae Oppido celebri *Szent Miklos* nuncupato, *Elisabethopoli*, tum *Szamos-ujvarini*, atque ubi gens nostra laborum inpatiens adparandarum juxta ac venumdandarum mercium provida excubat, ubique consortia eorum non pauca numeramus, quae diligentissimam pellibus Cordovan perficiendis navant operam. His intellectis, animum incessit cupido methodum laboris cognoscendi, quo illi pelles Cordovan exoperantur, quid fructus inde percipiant?

---

quibus totus ab origine sua in sede *Gyergyó* sic dicta, alveus *Marusi* confitus est, nullam tamen arborem Quercum in ipsis etiam altissimis reperires montibus, cum tamen *Marusi* fundus innumeris condensatur isthic Quercubus? Incolae haec lingua idiomate Patrio vocant *Viz-özen-fa*, Ligna Diluvii. Nigerimma sunt. Forte possent Ebanum simulare? similia non quercina tantum, sed diversarum specierum ligna è priscarum salinarum meatibus erui solent: Kolosiensium salinarum Praefectus, nunc Tordensis praest, avitae nobilitatis D. *Josephus de Hodor*, cum haec reperit, me visum accersit, illico scipiones ex eis efformari jussi, qui peculiare id habebant, quod Hygrometri non vulgaris locum, obierint, sicco enim ab aere albescebant, imminente humore nigrescebant, aucta autem, humiditate guttas sensim salinas exstillabant, certius sicut ex hoc experimento independentem aëris mutationem vaticinari quam è spongia ad normam Hygroscopii adplicita. Pini tandem cedrinae non meminisse non possum: aegritudine praepedito mihi ad natalem ejus locum accedere liberum non erat, monstritamen causa miserat ad me frustum *Illustris Vir Franciscus Budai*, *Commitatus Beregh in Ungaria Vice-Comes*, è montibus Marmatae delatum est Lignum compactum, subolidum, subrubellum ad regulam fissile, scriniaris operis eleganter aptandum, sed ad concinnas operas juvenis non vero annosa summatum arbor.



piant? quorum merces provehant? (c) securos igitur mei jubeo Viros humanissimos (& tantæ profectò erant humanitatis, ut cum propter eluvionem aquarum molæ unius terminis arctati, salutis nostræ prospectum ire volumus, deficienti meo comeatui quas poterant supetiastulerint) polliceor etiam me nunquam pellibus istis elaborandis manus admoturum, neque promovendis mercibus obicem aliquem positurum, velint tantummodo curiositati meæ favere, atque ordine cuncta suo promere, qui videlicet pelles istæ adcurentur, quis sollicitarum operarum sit scopus?

Ad hæc, qui ætate cæteros anteibat, conclamatum esse de pellibus ingemuit, donec Valachia, Moldaviaque bellicis perstreperet tumultibus, imò futurum esse, ut Tribus hactenus coalitæ dissolvantur, vel certe carò nimis pelles ejusmodi venundentur. Admiratus Viri candorem nondum perspicere potui, quid pelles hæc bella in Transalpinis oris sævientia præpedirent, difficilem quidem mihi perfvadebam fore communionem vicinis cum regnis, quando tutis illic non licet esse incolis, sed nunquid inquietam patere ostia in Ungariam, atque inde merces quaversum evehi posse? Obturbavit senecio consulentem, & ductis imò de corde suspiriis exclamat: SKUMPIAM non habemus! sine qua nullæ pelles Cordovan macerari pararive queunt: hæsi elingvis, & quid sibi SKUMPIAE nomen velit meditabar; ignorantiam deinde meam fateri

coa-

---

(c) Natio hæc magno plebis commodo greges innumeros caprearum in Longe diffitis alit alpibus, pauperes enim Levissimo has coemunt, & bubulæ aliarumque carniū loco utuntur, nec evastandarum à capreis sylvarum metus est, quoniam istæ extimis aluntur alpibus à quibus nullum omnino pasuorum fœnus sperare liceat. Quærere forsitan non nemini arrideret, quid sibi celebre apud Armenos nomen *Buzenitza* velit? est caro caprina, quam illi solaribus exsiccatam radiis individuum comitem omnium itinerum esse volunt, inde jus, inde accomodam usus escam adparant, sed quoniam caprina pingvedo non usque gratum olet, in die verbum abiit: *Buzenyitzám* olet, dum odor displicet.



coactus, ideam aliquam SKUMPIAE resciscere pertento, votis obaudiunt, & senecionem ad cuncta artis arcana promenda stimulant.

SKUMPIE inquit frutex est tres, quatuorve pedes altus, foliis subovatis, alterna serie divisus, quæ amœnum rubentibus pediculis discriminantur, saporis aluminis instar adstringentis, quam nuspiam nostris in terris vidimus, sed prolem esse Bulgariæ, Valachiæ, Moldaviæque felicissimam probe novimus. Istâ ferventi aquæ infecta pelles nostras maceramus, secus omnem operam perdituri. O si quod propitium Numen in nostro Principatu eam indicaret! feliciores nos ipsis etiam Aurulegis existimaremus.

Prima hæc erat origo notitiæ, quam de SKUMPIA nactus sum, simul incredibilem sensi stimulum ad cuncta perrumpenda, quæ mihi spem reperiundæ SKUMPIÆ interciperent, nec enim fieri posse rebar, ut quæ plantæ in Transalpinis oris adolescunt, eæ in Transilvania desidererentur. Climata (d) siquidem Valachicis, Moldavicisque similia in nostro quoque Principatu esse perspectum habui, quare indefessis agendum viribus constitueram, sed frustraneis eapropter anni unius indaginibus, quas pone Marmatiam, Moldaviamque susceperam ingemiscere coactus, ad vicinas Valachiæ Transalpinæ oras me confero.

### §. 3.

## INDUSTRIÆ COTINI CAUSA SUSCEPTÆ.

Est Provincia *Vajda-Hunyad* nuncupata, ob celeberrimo-

B

rino-

(d) Climata ab alpium situ variare certum est, Anno siquidem 1729 in Provincia *Gyergyo* dicta posteaquam in vigilia S. Thomæ Apostoli, horridus ventus inexplicabilem silvis stragem intulit, ipsa calidius clima participavit adeo, ut pum triticum terræ mandatum, quod antea nunquam ad maturitatem pervenit, colonis jam ardeat.



rimorum Corvinorum memoriam, & amoenissimum non minus, ac frugiferum, locupletemque situm merito inter celebriores M. Principatus Comitatus referenda. Parte ab oriente in meridiem devexa Valachiae, deflexo magis positu Banatui contermina, climate, ubi orientem, & meridiem allambit prorsus calido. Montibus ista, continuaque jugorum serie horrescit quidem, sed irriguas valles, illam cumprimis, cui Haczeg nomen est, jucundo adeo situ explicat, ut illic Cererem, Floramque suas fixisse sedes diceres, ubi autem mitioribus in declive procurrit collibus, vitiferi sunt, & quod austro continuo fere adflentur, vinum ferunt, quale ad roborandas recreandasque vires est oportunissimum, & idcirco *Oklofense* merum toto late Principatu celebre, gustus nimirum placidi, odoris jucundi, coloris si alterutrius anni ferat ætatem, ad aureum accedentis, epotum neque caput facile tentat, neque nervos, sed concalescenti stomacho primum ad vesicam fertur. (e) Medio Comitatus sinu arx ejusdem cognominis procerâ de rupe in circumsitam regionem despectat, paret illa Regi Apostolico, foeneratur eidem cum in Oppidis, vicisque, tum antiquissimis in ferrariis, quæ nunquam exhaustis mineris perstebunt, nec Sylvæ ullo defecturi ligni coedui metu venturos nepotes sollicitos habebunt, ita enim lignatio constituta est, ut ubi desiit, ibi pullulet iterum ab radicibus densissima filva, & verentibus annis necessaria ferariis ignibus pabula subministret.

Administer Domini, idemque Consiliarius Regius *Philippus de Kern*, molem sane grandem, bonorum omnium gaudio sustinet, ad hunc adventus mei & itineris in-

vesti-

---

(e) Quomodo vili mero tua concilietur nobilitas *Plinius Nat. Hist. L. 14. c. 6.* conjectat, id profusa in Medicos Liberalitate fieri posse de surentino quippe in Italia vino ita habet: Tiberius inquit Caesar dicebat consensisse medicos, ut nobilitatem Surentino darent, alioquin esse generosum acetum. C. Caesar, qui succedit illi, nobilem vappam nucebat.



vestigandae SKUMPIAE causa suscepti feriem defero, et mihi penitus esse persuasum declaro, in circumsitis montibus SKUMPIAM dari, tum quod Valachiae, unde ipsa afferri siveit, vicini sint, tum quod Banatui proximi, quem etiam SKUMPIA haud carere intellexeram. Diu multumque de proposito tentamine, de specie, figura, saporeque plantae Coriariae egimus, et ideam ipsius nuspam meliorem, ac ex isto viri benignissimi congressu mihi effigiaveram, ad preces subinde conversus, orare non destiti, ut si quid molestiae in perreptandis montibus intercederet illud autoritate sua, ac auxilio, seu mitigare, seu remove contendere. Vota superavit benevolentia nunquam satis praedicanda (Clusium etiam de Plantis Pannonicis ignoraremus, nisi eum Illustris Batthyano-  
rum Stirps adjuvisset :) (f)

Itum ergo, & montes, vallesque cum praeterfluentium amnium ripis sedulo discussae, suos Administer exploratores, meos quoque dispescui, Valacha gens rem subodorata, varias tingendi virtute praeditas herbas enumerat ostentat, partitur, nulla tamen figurae cotini affinis erat, ab arrepto idcirco scopo nil destitum, futu-

B 2

ri

(f) Sepe illud Horatii mihi in mentem venit de arte Poëtica. V. 21. Amphora cepit institui, currente rota, cur urceus exit: nec aliam rationem saepe reor esse, ac Moecenatum paucitatem, sed enim campestria fatigia, ut alacrius exantlem *Excellentissimus ac Illustrissimus Comes Dionysius Bauffi L. B. de Losontz Supr: Agaz: Reg: Magist: & Provinciae Colosiensis Supremus Comes* auxiliarem ultro manum admovit, cujus auspiciis & detectos sales amarus, & Margacea tentamina gratis defero. Montanarum etiam procurfionum pars suum nata est Patronum *Illustrissimum L. Baronem Gregorium Tarotzkai Augustae Majestatis armorum Tribunalum*, qui meis indagibus adeste non detrectavit, & amoenos Carneolos; Achatas que illos, quos lapides S. Stephani vocamus, alios item corneos, diaphanos, coloris subcinerei ad subcaeruleum accedentis, semi-opalos etiam, sed paucos mecum legere in delitiis habuit. Cuneum Illustris hic vir non mediocribus impendiis effodi curavit, unde Iuglandis etiam magnitudinem aequantes Granatos legit, copia horum adest in lutea gleba, numero tamen inferiores, qui colorem diaphano merasimum exhiben.



ri enim praefagus comperti, spe certa fortunam precipiebam, atque iterum repetitis Administrum precibus fatigavi, ut neque industriis, neque impendiis faciundis parcitum velimus, dum utilissimam plantam consecuti assequamur.

*Hoc opus, hoc studium, parvi properemus, et ampli,*

*Si Regno volumus, si nobis vivere chari.*

Horat. ep. 3. v. 28.

Votorum tandem damnamur, COTINUM, SKUMPIA vulgo dictum adprehendimus. Cui novum inventum adscribendum? Administro Regio defero, notitiam omnem à se abalienat, ast, me sine subsidiariis Administrio peris, nihil omnino acturum fuisse declaro, compertum tamen omne praecelsa Viri Humanitas in me transtulit, inquit: neque per visum sibi unquam aliquid SKUMPIÆ obversatum esse, neque unquam quaesitum fuisse, nisi me huic investigandae ultro immolassem, sed missa mutuae humanitatis controversia, natalem plantae locum effigio,

§. 4.

#### NATALIS COTINI LOCUS.

Secundum vallem, quam amnis Zlasd interluit, vicos inter Ulm, et Aranyos mons nonagenis altior orgiis praecipiti horridus dorso, & pendulo de summo apice (g) Saxo

(g) Posteaquam ad locum Natalem Cotini iterum ac tertio ventum est, fama SKUMPIÆ rustitam plebem e proximis vicis emovit, atque uti aspera est, ita montem, saxumque de montis apice in declive propendens obsidet, vel ad nostras praepediendas operas, vel quod erat largitionem aliquam impetrandam. Terruit me illius faxi memoria Æneidos L. 8. jam primum faxis suspensam, hanc aspice rupem.

*Disiectæ procul ut moles, desertaque montis*

*Stat domus, & Scopuli ingentem traxere ruinam*

*Hic*



faxo ita affurgit, ut Solem toto fere die apricum excipiat, & radiorum calorem à proximis acceptum montibus, in se que repercussum interstitiis, cavitatibusque saxorum multo plurimis constantissime retineat, & idcirco tunc etiam præ cæteris vicinis caleat montibus, quando tandem hunc deciduæ contegunt umbræ. Singula montis latera infinitis prope lapillis strata, Fagos & Quercus in proceritatem, quam alibi adeptæ sunt adolescere vident, varia monti arbuta, & quod mirandum copia sambuci, quam Hispanicam vulgus nominat, Acer item, & Pomi præter consuetudinem minore altitudine increvere. Terra loci pingvis est, sed propter multitudinem Lapidum divisa, & in globosas ut plurimam partes discriminata. Tales scandere positus, intervalla pereptare, moliminis erat vix superandi, motum enim unum Lapidem myriades alii consecuti subruebant vestigium & conantem progredi rejiciebant, emensis tamen quaternis plus minus orgiis chara se se Cotinus attollit, arbuta totidem diceres montis lateribus horæ spatio vix emetiendis longe lateque confita, atque in ipsum cacumen rimas inter rupis de vertice pronæ serpentia. Res mira! cis montem quanta Cotini copia, tanta trans montem raritas est, nec in vicinis ullibi montibus, quos tamen & ipse diligenter perquisivi, & a fide dignis, plantamque edoctis oberrari jus-

B 3

fi,

---

*Hic Spelunca fuit vasto submota recessu  
Semi hominis Caci. facies, quam diva tenebat  
Solis in accessum radiis, semperque recenti  
Cæde tepebat humus, foribusque adfixa superbis  
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.*

Nec vanus erat metus prope namque futurum erat ut famulus meus vapularer, nisi eum provida cautione dati ab Administro Regio custodes protexissent & omnem litem pollicitis optimis, propinato que mero diremissent.



fi, ullum plantæ nobilis vestigium superat. (b) Iuvat ipsam plantam effigiare.

§. 5.

# COTINI NOMEN FIGURA.

Apud CL: Linæum inter Petandria Trigynia Rhus Cotinus Cotiaria. Plinius hanc diceret Cogygriam Libro enim 13. c. 22. ita habet: Similis videlicet Unedoni & Cogygriæ foliis magnitudine minor, proprietatem habet fructum amittendi lanugine (pappum vocant) quod nulli alii arborum evenit, quoniam igitur etiam in Cotino proprietatem hanc adverti, Cogygria dici potest, quam autem Plinius L. XVI. c. 18. Cotini effigiem proponit, cum nostra non convenit, est inquit in Apennino frutex qui vocatur Cotinus ad lineamenta modo conchylii insignis. Nunquam sane colorem e Cotino nostra educere, potui lineamentis aptum, tametsi pediculi plantæ intense ruberent. Dodoneus Stirp: Hist: Pemptade Sexta L. 2. Cotinum nostram bene effigiat, & qualem artifices ardent proponit, nec effigies æri incisa, quicquam a nostra Cotino abludit, Carolus Clusius Stirp. Pann. fol. 97. Austriam cotino non carere ait, siquidem incolæ Rhois loco addensanda

---

(h) Montes vicinos perreptanti nuntius adlabitur a Primario ferrearum officinarum Præfesto *Francisco de Kolben*, quo is suam mihi defert operam, seu novorum tentaminum instituendorum, seu reparandarum virium causa, non potuit aridere singularis humanitas, sed quoniam ea quæ ferrum adtinent in Minerologia mea recensueram, officiosissima viri humanitate fretus id unum oravi, ut quiete insuper habita, suam meæ conjungeret industriam in diversis silicibus exquirendis, aut smyride investigando, neque aliquid disiderari passus est, unde felicitate evenit, ut in montis Gillard qui a pluribus retro sæculis ferrum sufficit, vicinia, flavos silices, idest Luteo-Corneos lapides, qui chalybe percussi, copiam ignis præbent, multo plurimos detexerim, possent hi per sectorem lapidum pro fistulis sclopetariis aptari quæ methodus utique commissioni oeconomico militari proficua foret, ne cogantur aliunde petere, quod natura foli domestici subministrat. Quodsi hæc lapidum species displiceret, suppeterent alii in montibus, qui cognomines Libero Baroni Gregorio Thorotzkai R. A. Tribuno parent, ad severam, locupletemque sele-



sanda coria eadem uterentur; iconem etiam nostræ Cotino simillimam edidit. Gens Valacha SKUMPIE vocat, quæ vox carum significat, forte illa de causa, quod grandibus fatigiis e Transalpinis oris & æris pretio non mediocri advehatur. Vulgatum hoc tota Transilvania nomen est, & cum de plantis agitur Cotinum Coriariam significat. Est vero Cotinus frutex tres quatuorve pedes altus, ramulis plurimis distinctus, e quibus amœno ordine se se excipientia pendent folia, figuræ subovatæ, tenuia, gracilia, ulmi foliis dilutius virentia, pediculi colore insigniter rubro sub æstatem turgent, pappum alit exiguis sartum seminibus, flores meam, & aliorum industriam subterfugerunt, radicibus densis, lignosisque sex digitorum profunditate subtus terram serpit.

§. 6.

SAPOR, ODOR, VIRTUS MEDICA.

Sapor foliorum æque, ac virgultorum, & ipsius decocti adstringens est, odor penetrans, tanquam aroma charum exhalat, jucunde nares vellicat, acidum latens tunc exhibet magis, cum ejus infuso, sed melius decocto, oleum tartari per deliquium, vel cineres clavellati commiscantur, candidissimum etiam quasi saponem præcipitatum præbet, materies tamen hæc per præcipitationem obtenta, cum probe ficcatur, conteriturque, in sub-

viri-

---

selectionem copiosi. Alterum suppar inventum fuisset smyridis, sed penitiorem ejus detegendæ conatum Montium Magistro *Johanni Hentballer* in rimandis montium anfractibus assiduo commendaveram, quam enim reperimus, perfectionis ejus non erat, ut opificibus sceneretur, sed mox hanc etiam detegam, cujus apud omnes eos, esset utilitas, qui nitorem metallis, lapidibus que inducere sverunt. Tertium tentamen e vallis ferrariæ Runck dictæ, cui omni adcuratone præest Leopoldus Perizhoff, antro educli stalactites erant, magnitudine sua & figura tres quatuorve pedes altos conos æmulantur polituram non recipiunt, neque sunt daphani; circulis concentricis cuspide conï ad basim parallelis discriminantur, multo Alkali turgent, aquam lapidescentem ad miraculum exhibent, sed ligna, quæ his aquis Ad-minister Regius inponi jussit, neque sexennio ullam obduxere crustam lapideam.



virides pulveres dehiscit, experientia didici, decoctum ejus in Dyarrhæa summe proficuum esse. Jam quanta hujus in M. Principatu Transilvaniae sit necessitas depromam.

## §. 7.

## NECESSITAS COTINI IN M. PRINCIPATU TRANSILVANIÆ.

Armenorum Mercatorum testimonio superius recensueram, multas in M: P: Transilvaniæ coaluisse tribus ad pelles Cordovan dictas rite conficiendas, verum non Armenicæ tantum Societates, Hungarorum etiam, & Saxonum consortia sedulam pellibus istis adcurandis navant operam, ut adeo Cotini Coriariæ uti summa est utilitas, par apud omnes inveniendæ desiderium fuerit, & idcirco Cotinus e Bulgaria, Valachia, Moldaviaque per negotiatores & Valacham gentem in M. Principatum inferabatur copiose, uti vero anni tempestates sunt variæ, ita Cotinus interdum vel non adolevit feliciter, vel abundantius succrevit, unde factum, ut vel levi, vel caro venierit; quando vero hostiles impetus Transalpinas oras incurfarunt, tunc aut nihil, aut perparum inferre licuit. Anno tamen 1771 non obstantibus hostilibus incursionibus quingenti triginta sex centenarii, sicuti e tricesimarum elenchis conpertum habeo in Transilvaniem illati sunt, si ergo minimum hunc invectionis arduæ numerum assumam, & libram quinque tantummodo cruciferis venumdandam statuam? pendendi erunt pro quingentis triginta sex centenariis Rhenenses quater mille quadrigenti sexaginta sex. Ast grosso solummodo libra venumeat, & pro quingentis centenariis bis mille quingenti floreni Rhenenses exiguntur. Sed enim numerum invectionis minimum assumpsi, certum autem est ultra bis mille centenarios Cotini exsiccatae invehiri, & sæpe centenari-



narium decem et ultra florensis Rhenensibus distrahi, quæ pecunia ut nostris potius fæneretur terris, consultius est. Hem! quanta Pudlico utilitas si herba jam indigena distrahi poterit, si commercium suum multo plurimæ Tribus, Societates, Contubernia Cerdonum promovere connitentur? & quid ni connitantur? quando nullum necessarie Cotini defectum patientur.

§. 8.

# ARTIS A R C A N U M.

Methodus, qua pelles Cordovan elaborantur, ita habet: Caprinæ pelles artis objectum sunt, has vulgari modo a Lana Pilisque mundatas consuunt arctissime, unico lulo ad pedem canaliculi instar aperto, cujus ope decoctum fruticis Coriariæ, seu SKUMPIE in pellem tandiu infundunt, donec intumescat fortiter, et infusa jam exuberet aqua, mox Canaliculum hunc ita constringunt, ut nullum aquæ pervium foramellum supersit. Pellem ita fartam linit lapideò indunt, proportionataque pondera superinponunt, ut sensim succus omnis Cotinius per poros exsudet, quo se penitus exerente, adparatam esse pellem definiunt, nec quicquam superesse, quam ut ipsa pauculis a foecum reliquiis perpurgetur. Et hæc nimirum est ratio cur pelles Cordovan, ceu innumeris porulis scabrescant, succus enim herbæ porulos a natura paratos dilatat simul, & friabilitatem cum ductilitate sociatam pellibus conciliat. Ita præparatæ pelles, nulla non specie coloris tingi facile possunt, color quisquis ille sit tingendo Corio aptus, eum illico pelles istiusmodi recipiunt, retinentque constantissime, recipiunt propere adeo, ut ultra paucas horas in succo colorato macerari nequiquam debeant, retinent constanter adeo, ut nisi affricu multo deteri nequeat. Permultæ sunt fateor plantarum Coriarum species, sed nulla id præstat, quod Cotinus efficit, sunt aliæ, quæ



quæ munditiem pellibus, candorem aliae, scabritiem istæ, ductilitatem etiam, et mollitiem aliquæ inducunt, Cotinus nostra singulas enarratas virtutes mire sociat quod inde evenire autumo, quoniam præter adstringendi facultatem singularem, magmate illo, quod superius per præcipitationem ex alkali factam decocto inesse ostendi, pelles leniendo, emolliendo, dum adstringit, emacerat, præparatque.

§. 9.

AN NOSTRA COTINUS TRANSALPINÆ  
S I M I L I S.

Supra allatis rite perpenſis, et utilitate, imo neceſſitate plantæ cognita, præſtantia item, qua cæteris Coriariis ſuperior eſt, perſpecta, quis boni publici amans, aut providus retinendæ intra patriam pecuniæ, aut ſublevandæ caritiæ ſolicitus animum ad eam investigandam non adjeciſſet? vel ejusmodi exploratorum induſtriam non adjuviſſet? adprobarunt omnes ad quos ejus fama pervenit, ne tamen quacunque de cauſa mihi ipſi imponam, aut tuto ſatis non agam; experiundum erat, an detecta feliciffime Cotinus ſimilis virtutis ſit, ac illa, quæ a Tranſalpinis oris ad nos adfertur. Collecta igitur folia, et tenuia virgulta in umbra ficcari, ficcata Cerdonum Magiſtro quem fama peritiſſimum vulgavit, tradi præcepi, ac iterum ad Adminiſtrum I. Domini converſus eundem orare non deſtiti, ut quod cepit opus, conſumeret, atque teſtes, quos regioſ vocamus tentaminis initio, decurſui, finique præficiat, ne quid vel ſubleſtæ fidei ſubrepat, vel calliditas tortuoſa, quæ ſe jam tentamini miſcuerat, moram injiciat; præſtituti denique teſtes adſunt, et omni ea methodo, qualem in Tranſalpina SKUMPIA tenere conſueverunt, caprinae pelles ternæ periculo ſubjiciuntur, ternas eam ob cauſam elaborandas ſuſcepimus, ut ſubinde colo-  
rum



rum albi, rubri, nigrique diversitatem adveteremus. Cessit e voto negotium, et Magistrum artis vires plantae indigenae admirantem, quid velit, et quae ipsi de Cotino nostra sententia, edisserat? adhortamur; reponit: non tantum subparem hanc esse Transalpinæ SKUMPIÆ plantam, sed etiam superiorem, fortiorum nimirum virium non aliam esse causam reor, quam quod ipsa non multo ante decerpta, et solite exsiccata sit, illa vero, quam e Transalpinis regnis advehunt, flaccida sua disperdiderit effluvia, quare etiam plantae quantitas ex alienigena, major quam ex indigena sumenda erit. Fortunato defunctus tentamine testes literas I. Domini *V-Hunyadensis* peto, quas Excellentissimo Regio Gubernatori dicavi, & pro ea qua Excellentissimus Regius Gubernator, et Excell: ac Illustr: Consilarii in publicum feruntur cura & solitudine, conatus meos non adprobarunt tantum, sed etiam toti Comitatus Hunyadensis Dicasterio jubent nil prorsus intermitteri, quod ad hanc plantam Publico usui aptandam mage desideraretur.

§. 10.

### TRANSPLANTATIONIS CURA.

Angebat me vehementer plantam hanc raram adeo esse, ut unius tantum montis terminis definiatur, nam adfitos, disfitosque montes, uti superius recensueram, incassum perlustravi, nihil usquam Cotini repertum est, unus hic mons spem omnem Cotini exhaustit, sua igitur omnes eo curas vertere contendebam, ut ejus transplantationi, & propagini consultum eam, siquidem in loco natali herbæ ob difficilem præcipitemque montis adcessum & incredibilem lapidum copiam Propagatio institui nequiret, imo, quia proceras mons arbores non fert, neque lignationi aptas, ideo tota late vicinia capreas capellasque isthuc suas agit, quæ Cotinum omnem.



omnem charissimum sibi pabulum celeriter enecant. Transplantandam igitur *Cotinum* fuscipio, vivas radices effodisco, & mecum Hunyadinum delatas in Suburbano spectatæ Nobilitatis Viri *Alexandri Vâlja* horto, areolis ita mando, ut toto die ab aprico foveantur sole, radices, etiam suas fibrillas possent facile, spatiosèque dilatare: curæ deinde Heri, qui & I. Dominii bonorum Provvisor, rem omnem credo, nec spe mea falsus sum, adolvere præter quinas emarcidas singulæ, & raritate sua pretium Patrifamilias ad ferendam opem a natura comparatissimo dependere.

Hoc etiam periculo defunctus propagini & incremento, quale societatibus *Cerdonum* sceneretur insistendum esse censui, igitur præterito autumnò agrum sepius undique cinctum, ne videlicet ab animantibus, oviculis scilicet, & capellis plantæ extirpentur, loco a præterfluente *Cserna* (i) non multum distito & ab insidiis etiam securo, favore Administri Regii non tam mihi, quam Publico commodatum obtineo, subaro, extirpo, adplano.

---

(i) *Cserna* provinciae Hunyad celebris fluvius, plurimum officinis ferrariis famulatur, acceptis subinde annibus Gousdia, Pestis, Zlase autem in marisium effunditur, hunc Aurulegi non frequentant, capto tamen didici experimento auriferum esse; piscium autem Truttarum imprimis feratior, ubi celer et limpidus decurrit.

Præter Saluberrimas aquas, quarum in Minerologia partim, partim isthic memini, nunc, dum huic opellæ elucubrandæ insisto Latex Aquillaris mihi offertur sic dictus, quod vere novo et æstate Aquillarum agmen ad eius originem balnei causa creberrime advolet, iussit hunc adferri, et omni cautione adhibita ex ipsa Scaturigine hauriri præcepit *Excel:* ac *Illustr.* Comes *Dionysius Bánffy L. Baro de Lofontz* et Provinciae *Colosiensis* Supremus Comes, atque uti est perspicacissimæ indaginis, subiiciendum tentamini voluit, ne tamen quicquam multiplicem suam eruditionem subterfugiat, coram, et in obtutu aquæ tentamen postulat fuscipi, putabat nimirum *Excel: Comes*, eo ipso, quod Aquilæ hanc adspirent, medicam aquæ virtutem inesse, sed nullam ipsa passa est sui mutationem, seu Spiritus Vitrioli, seu oleum Tartari per deliquium, aut Spiritus nitri, vel Solutio sublimati ei affunderetur, nil igitur heterogenearum partium ei inesse definivimus; ad evaporationem ventum est.



no, Cotini deinde radices binis sex jugalibus (k) de-  
ctas, diviso in areolas agro implanto eo situ, quem in  
loco natali tenuerant. Et hæc præterito autumnio susce-  
pta fuit sollicitudo laborque. Nunc vere novo, & mayo-  
rem multo copiam, & oportuniore in loco feliciter plan-  
tavimus, spe optima freti apud Provisoratus officium in  
Inclito Dominio Vajda Hunyadensi novum Indicem: AN-  
NUISKUMPIÆREDITUS annos ex annis auctum iri. Id  
bonos omnes oro, & obtestor, ut si primo statim anno Cerdo-  
num Societatibus Cotinus Coriaria non adfluxerit, male non  
ominentur, & cupidini moderentur suæ, si enim propiti-  
um Numen aeris benignitatem indulserit, affatim exube-  
rabit, & ipsæ istæ radices maxima capient incrementa;  
quibus dum Publico fœneror, id unum precor, ut quo-  
niam omne donum defursum est descendens a Patre lumi-  
num,

---

est: Sedimentum vix sensibus perceptibile præbuit; Levitatem tandem periclitamur  
et reperimus Samusiensi defœcata aqua, quam inter Levissimas censemus Aquilla-  
rem istam sexies vices leviolem esse. Pota adeo non imminuit adpetitum, ut exa-  
cuat etiam, quicquid conclusi viscera inter aeris est, id omne disjicit, exterminat.

(k) Cum reditum evulsarum dives radicum præcipito, unus Comitum, Va-  
lachi erant Gornik dicti, qui operam suam commodarant, me inelamat inquiring:  
En! si cupis ad prodigium advertito: Montis nempe præalti latera, saxa, rupesque  
sternebant, quibus a basi montis, usque medium, vestigia solearum, quales equi  
deferre sverunt insculpta ita erant, tanquam molli ceræ ea impressissem. Gens va-  
lacha, si qua alia, superstitionibus insveta, varia de his hariolatur, quæ fidem  
superant, unde tamen origo vestigiorum repetenda sit, penitus ignoro, sunt, qui-  
dem & alibi utpote in territorio Oppidi Zibo conchæ majores, quæ ungves eqnorum mire  
simulant, ast vestigia ista solearum ad nullam conchiliorum speciem referre novi.  
Gornikoni autem ad prodigium me admonenti grates, & stipendium detuli, sed a  
superstitionibus, quas ab incunabulis hausit se dedoceri passus non est. Puto traditio-  
ne a Romanis accepta, quorum propago dici volunt, vanissimis hucusque superstiti-  
onibus obligantur. Multa vero genti Valachæ cum Romanis communia hodie e-  
tiam



num, velit eam Author naturæ facultatem mihi elargiri  
qua Regis, Regnique commodis amplius consulam.

tiam esse, præter aliâ testem adfero inscriptionem ad Gornikones adtinentem, in-  
ventam prope Apulum nunc Albam-Carolinam.

PRO. SALUT. AUGG.  
MART. CONSER.  
PAEL. RUFINUS  
- - - ADIUTOR  
OFF. RAT. VOVIT  
CORNIC PRÆF  
CASTR. LEG. XIII. G.  
V. L. P.

Idest: vovit cornicularius Præfetti Castrorum Legionis XIII: Geminae, cornicularii  
milites nimirum beneficiarii erant Tribunorum et centurionum Hodie, Corniculariorum  
Præfectus S. D. *Georgius Koller* promovendorum naturæ arcanorum  
perquam sollicitus, non paucos Cornicularios curæ suæ commissos  
numerat, qui diversis in Inceliti Domini V. Hunya-  
densis montibus stipendia merent.

O. A. M. D. G. B. V. M. H.





OSZK

Országos Széchényi Könyvtár



OSZK

Országos Széchényi Könyvtár







